

شفاف بینی در تصویرسازی معاصر ایران و جهان

مرجان مرتضوی * خشایار قاضی زاده **

تاریخ دریافت مقاله: ۸۷/۶/۱۵

تاریخ پذیرش مقاله: ۸۹/۱۰/۲۵

چکیده

«شفاف بینی» یکی از نمونه های جالب توجه در نقاشی کودکان است. این اصطلاح به شیوه ای از نقاشی کودکان اطلاق می شود که در آن کودک به طور هم زمان بیرون و درون و قسمت های پنهان اشیاء و اشخاص را به تصویر می کشد. مشابه چنین نگرشی در آثار نگارگری ایرانی هم به چشم می خورد و تصویرگران در آثارشان از این شیوه استفاده کرده اند. به کار گیری این شیوه به تصویرگران کمک می کند بتوانند از فضای کوچک تصویر به بهترین شکل استفاده کرده، تصویر را گسترش داده و به بیان کامل تر و جذابیت بیش تری دست یابند.

بر اساس مطالعه انجام شده در این تحقیق که به روش توصیفی و تحلیلی انجام گرفته، انواع مختلفی از شفاف بینی در آثار تصویرگران دیده می شود که پس از بررسی در دسته بندی هایی که در این مقاله آمده، قرار داده شده اند. نتایج این تحقیق تاثیر هنر کودکان و پیشینه هنر تصویرگری ایران را در تصویرسازی های معاصر نشان داده و از سوی دیگر شکلی مدون به انواع شفاف بینی در تصویرسازی بخشیده که می تواند زمینه ساز افق های تازه ای در تصویرسازی باشد.

واژگان کلیدی

شفاف بینی، تصویرسازی، کتاب کودک، نقاشی کودکان.

* کارشناس ارشد رشته تصویرسازی، دانشگاه شاهد، شهر تهران، استان تهران Email: marjanmortazavi@yahoo.com
** عضو هیات علمی و استادیار دانشکده هنر دانشگاه شاهد، شهر تهران، استان تهران Email: khashayarghazizadeh@yahoo.com

مقدمه

تحقیقات انجام شده نشان می دهند تصاویر بر روی ذهن کودک تاثیر زیادی می گذارند. بنابراین این تصویرگر وظیفه دارد تصاویری خلق نماید که ذهن خلاق و بلند پرواز کودک را محدود نکند.

برای این منظور می توان از نقاشی های کودکان نیز الهام گرفت، همان طور که بسیاری از نقاشان و تصویرگران دست به چنین کاری زده اند. در نقاشی هایی که شفاف بینی در آن ها دیده می شود، کودک تصور ذهنی خود و نه مشاهده بصری اش را ترسیم می کند. برای ترسیم یک خانه اگر داخل و خارج آن برای او مهم باشد هر دو قسمت را نشان می دهد، بنابراین قسمت های مختلف و پنهان به وضوح دیده می شوند. محققان این شیوه را «اشعه ایکس» نیز می نامند که در نقاشی های کودکان بین ۵ تا ۹ سال به چشم می خورد. آن چه مطرح می شود این است که تصویرگران با چه هدفی از شفاف بینی در آثار خود استفاده کرده اند و شفاف بینی به چه شیوه هایی جلوه گر شده است.

شفاف بینی در نقاشی کودکان

شفاف بینی یکی از جالب ترین ویژگی های نقاشی کودکان است. کودکان هر چه بزرگ تر می شوند، نقاشی های آن ها نیز واقع گرایانه تر می شود، اما نقاشی کودکان در یک دوره هنوز شامل عناصری است که کودک بر وجود آن ها آگاهی دارد، حتی اگر به طور طبیعی قابل دید نباشند. یعنی کودک واقعیت بیرونی را نسخه برداری نمی کند، بلکه آن چه را که شناخته است به تصویر درمی آورد. (تصویر ۲ و ۱)

این خصوصیت مربوط به مرحله ای است که لوکه آن را «واقع گرایی فکری» نامیده است. (توماس، ۱۳۷۰، ۴۶) این که کودکان در چه سنینی این گونه نقاشی می کنند نظرهای متفاوتی وجود دارد. گلین، وی، توماس و آنجل. ام جی، سیلگر در کتاب خود «مقدمه ای بر روانشناسی نقاشی کودکان» فاصله سنی ۵ تا ۷ سال را متعلق به این نوع نگاه دانسته اند. در صورتی که آنا اولیور فراری در کتاب «نقاشی کودکان و مفاهیم آن» فاصله سنی ۷ تا ۹ ساله را در دوره شفاف بینی بررسی نموده است.

آن چه مسلم است در برخی کودکان با توجه به رشد ذهنی آن ها این امر زودتر دیده شده و در برخی دیگر دیرتر. حتی ممکن است عبور از این دوره آن قدر سریع باشد که به نظر برسد کودک چنین دوره ای نداشته است.

همان طور که پیش تر اشاره شد کودک واقعیت های بیرونی را نسخه برداری نمی کند، بلکه آن چه را که شناخته، به تصویر در می آورد. به این صورت که وقتی می خواهد خانه ای بکشد، اگر داخل و خارج خانه به یک اندازه برایش مهم باشند هر دو قسمت را با هم می کشد. یعنی خانه ای

تصویر ۱- نیکی درافشانی، ۷ ساله، قزوین، ۱۳۸۶، او تصویر خودش را در شکم مادرش کشیده است.

تصویر ۲- مریم خلیلی، ۵ سال و نیم، قزوین، ۱۳۸۶، گربه خندانی که بچه ای در شکم دارد.

که اجزای داخل آن از بیرون دیده می شود را ممکن است درون خانه بکشد و هر آن چه که برایش اهمیت دارد، درون آن دیده شود. گویی که دیوار خانه از جنس شیشه است، زیرا می داند که در پشت دیوار، زیر لباس، داخل اتومبیل و غیره چه چیزی وجود دارد. (تصاویر ۳ و ۴)

روش کار کودک برای نشان دادن واقعیت بیرونی، نه مانند بزرگسالان به صورت بصری، بلکه به روش ذهنی است. به این صورت که اگر بزرگسالان با در نظر گرفتن منطق در هر ترسیمی از اشیاء یک جهت از واقعیت بیرونی آن را نشان می دهند، ولی کودک با سادگی خود موفق می شود تمام جهاتی را که با هم قابل رویت نیستند ولی قابل تصور هستند نشان دهد. (فراری، ۱۳۷۹، ۴۷)

«فریمن»^۱، یکی از پژوهشگران فعال در زمینه نقاشی کودکان، دو نوع نقاشی شفاف بینی را از یکدیگر متمایز کرده است. نخست نقاشی هایی که در آن ها چیزی تصویر شده که در جهان واقعی اغلب قابل مشاهده نیست مانند بچه ای که در شکم مادرش نشان داده می شود یا مگسی

از قبیل کلی^۵، کلیمت^۶، میرو^۷، پیکاسو^۸ و دیگران سخن گفته‌اند. این شباهت تصادفی نیست، هنرمندان حرفه‌ای آگاهانه، سبک نقاشی کودکان خردسال را تقلید کرده‌اند به ویژه «کلی»^۹، هنر کودکان را مطالعه کرده بود و تحت تاثیر آن قرار داشت، به همان ترتیب که پیکاسو و مودیلیانی^{۱۰} از مجسمه‌ها و کنده کاری‌های آفریقایی الهام می‌گرفتند. (توماس، ۲۰۰۷، ۱۳۷)

هنرمندان مدرنیست بیش از هر چیز به عدم رعایت عمق نمایی که در آثار کودکان بسیار به چشم می‌خورد، جذب شدند. ارائه زاویه دیدهای نوعی، مجاورت زاویه دیدهای غیر متعارف و تصاویر شفاف بینی یا اشعه ایکس، سه نمونه انحراف از عمق نمایاست که نقاشان مدرن سعی کردند در آثار خود از آن‌ها استفاده کنند. در میان این نقاشی‌ها شفاف بینی نیز بسیار دیده می‌شود. به عنوان نمونه می‌توان اثری از «پل کله»^{۱۱} به نام «درون یک خانه» را نام برد. (تصویر ۶)

در این اثر، شاهد خانه‌ای هستیم که کله به طور شفاف بینی درون و بیرون آن را به صورت هم‌زمان نشان داده است. چراغ‌ها، تخت خواب، راه پله، فرش و غیره اجزای داخلی خانه هستند که با این شیوه قابل رویت شده‌اند.

در نقاشی «خفه شده» اثر «خوان میرو» (تصویر ۷)، همانند دیگر آثار این هنرمند ابتدا با چند خط و لکه رنگ رو به رو می‌شویم. اما میرو با نام گذاری نقاشی‌های خود سعی بر این دارد که به این خطوط معنا بخشد. در این اثر بیننده با مشاهده عنوان به دنبال عناصری می‌گردد که دست به تعبیر آن بزند. پس از این است که در این لکه‌ها و خط‌ها چیزی شبیه به گردن و سر یک پرنده را می‌یابیم که منقارش را باز کرده و چشمانش گرد شده است. نزدیک گلویش با خط خطی‌ها و نقاطی پر شده که اگر بخواهیم با توجه به نام گذاری میرو، اثرش را تعبیر کنیم، همان چیزهایی است که در گلوئی پرنده گیر کرده و باعث خفه شدنش شده و او به شیوه‌ای ساده از شفاف بینی برای انتقال این مفهوم استفاده کرده است.

دیوید هاکنی^{۱۰}، در یکی از آثارش به نام «پسر پنهان شده در یک ماهی» (تصویر ۸) برای نشان دادن پسری که در شکم ماهی گرفتار شده، از همین شیوه استفاده کرده و این با آمدن پولک‌ها و فلس‌های ماهی و خط آبشش به روی بدن پسر، به خوبی احساس می‌شود. گویی ماهی از جنس شیشه است. البته نباید نادیده گرفت که چون هنرمندان نسبت به کودکان اطلاعات بیش تری دارند بازده هنری آن‌ها پیچیده تر است.

شفاف بینی در نگارگری ایرانی

همان طور که در بخش شفاف بینی در نقاشی کودکان اشاره شد به نظر «فریمن» دو نوع شفاف بینی وجود

تصویر ۳- نوید خلیلی، ۸ ساله، قزوین، ۱۳۸۶، او راننده اتوبوس را به دلیل اهمیتی که برایش داشته به طور کامل نشان داده است

تصویر ۴- نوید خلیلی، ۸ ساله، قزوین، ۱۳۸۶، مسابقه اتومبیل رانی را نقاشی کرده و در این جا هم درون ماشین دیده می‌شود.

که در شکم یک عنکبوت است. روشن است که در این نوع نقاشی، کودک قصد دارد محتویات معمولاً پنهان شکم را نشان دهد. در نوع دوم شفاف بینی، کودک نمی‌تواند غیر قابل رویت بودن چیزی را که اغلب در پشت یک شیء نزدیک تر قرار دارد، نشان دهد. مثلاً کودکان در این مرحله ممکن است یک انسان را به گونه‌ای نقاشی کنند که پای غیر قابل رویت سوارکار از پشت بدن اسب پیدا باشد

(توماس، ۱۳۷۰، ۴۶) و یا دو شیء مانند لیوانی در پشت پارچ را به این صورت می‌کشد که لیوان بالاتر از پارچ و با فاصله‌ای قرار گرفته است. (تصویر ۵)

شفاف بینی در آثار نقاشان مدرن

تردیدی وجود ندارد که در حال حاضر طرح‌ها و نقاشی‌های کودکان خردسال، در میان بسیاری از بزرگسالان در جوامع غربی جذابیت گسترده‌ای دارد. بسیاری از متخصصان نظیر آرنه‌ایم^{۱۱} (۱۹۵۶)، لوونفلد^{۱۲} و بریتین^{۱۳} (۱۹۷۵)، گاردنر^{۱۴} (۱۹۸۰)، از شباهت میان طرح‌ها و نقاشی‌های کودکان خردسال و آثار هنرمندان مشهوری

- 1- Arenheim
- 2- Lowenfeld
- 3- Brittain
- 4- Gardner
- 5- Klee
- 6- Klimt
- 7- Miro
- 8- Picasso
- 9- Modigliani
- 10- Hockney David

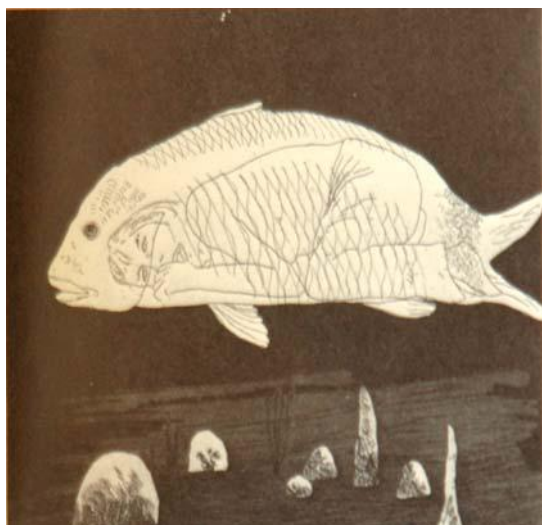

تصویر ۷- خوان میرو، خفه شده، ۱۹۷۴، ماخذ: خوان میرو در مجموعه آثار موزه ملی مرکز هنری ملکه سوفیا، موزه هنرهای معاصر تهران

تصویر ۶- پل کله، درون یک خانه، ۱۹۱۹، آبرنگ روی کاغذ طراحی، ماخذ: اندیشه و کار پل کله، ورنر هافتمان، مترجم: محسن وزیری مقدم، ۶۹

شب و زیبایی است در حالیکه تمام چیزهای دیگر را در نور کامل نشان می دهد. علاوه براین چون گمان می کند می خواهیم زندانی را مثل کسانی که او را از سیاه چال بالا می کشند ببینیم، بی هیچ نگرانی بخشی از زمین را

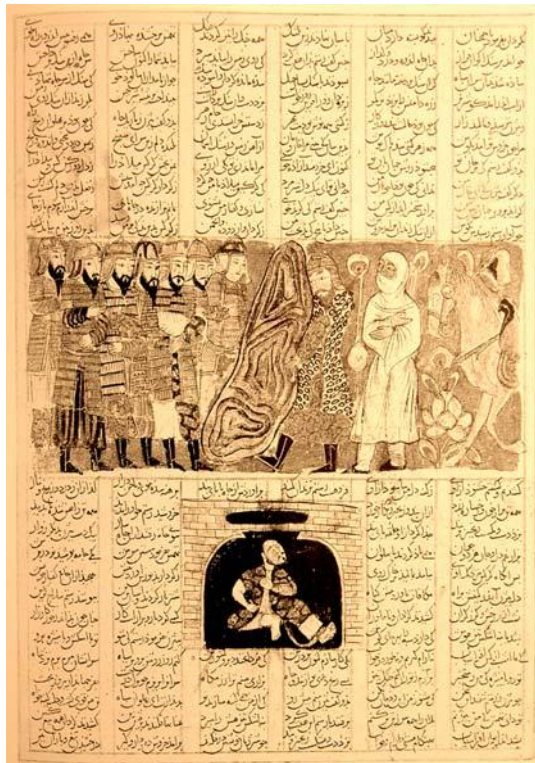
تصویر ۸- دیوید هاکنی، پسر پنهان شده دریک ماهی، ۱۹۶۹، ماخذ: دیوید هاکنی، سفرهایی با قلم، مداد و مرکب

دارد. نوع اول آن است که محتویات درونی یک شیء به تصویر در می آید و نوع دوم به این شکل است که اشیاء پشت یکدیگر پنهان نشده و به صورت مجزا از هم کشیده می شود، به طوری که هیچکدام از نگاه بیننده پنهان نمانده و به وضوح دیده می شوند. هر دو نوع در نگارگری ایرانی کاربردی چشمگیر داشته است، به ویژه نوع دوم که به عنوان پایه و اصولی برای نگارگری ایرانی محسوب می شود.

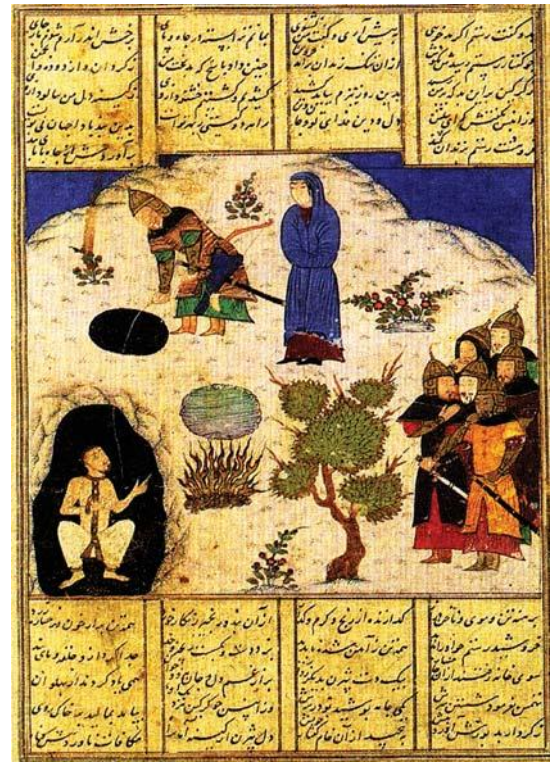
شاید تاکنون کسی عنوان شفاف بینی را برای نحوه قرارگیری عناصر تصویری در نگاره های ایرانی به کار نبرده باشد، اما آن چه که در این نگاره ها دیده می شود گواه بر این است که می توانیم از این عنوان برای توصیف ترکیب بندی آن ها استفاده کرده و از این نگاه به بررسی این آثار بپردازیم. (تصویر ۱۱)

یکی از این نگاره ها مربوط به ماجرای مشهور نجات بیژن از چاه در شاهنامه است که بسیار هم مصور شده است. در این اثر بیژن توسط رستم از سیاه چالی که در آن محبوس بوده، نجات پیدا می کند. (تصاویر ۹ و ۱۰)

هنرمند ایرانی مانند همیشه فرض را بر این گذاشته که مخاطب می خواهد بداند چه خبر است! بنابراین نقاش ستارگان را در آسمان نقاشی کرده، زیرا ستاره علامت

تصویر ۱۰- نجات یافتن بیژن به دست رستم ، شاهنامه فردوسی ، قرن هشتم ه.ق. موزه توپ قاپو سرای ، ترکیه، ماخذ: (همان، ۲۷۴)

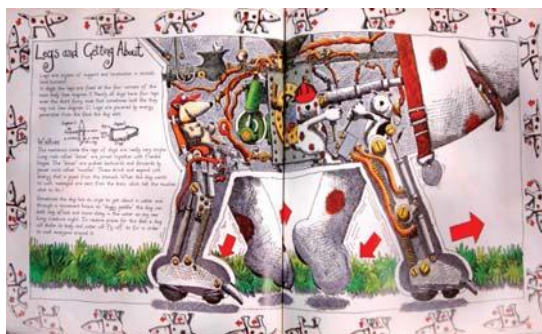
تصویر ۹- رستم طناب را برای بیژن می اندازد، شاهنامه فردوسی، قرن نهم ه.ق.، موزه هنر میشیگان، ماخذ: (Hillenbrand, 2000,290)

تصویر ۱۲- دزد در اتاق خواب، نگاره ای از نسخه کلیله و دمنه، ۷۶۲-۷۷۴ ه.ق. ماخذ: (پاکباز، ۱۳۸۴)

تصویر ۱۱- خطرات زندگی، کلیله و دمنه، قرن هشتم ه.ق. ماخذ: (همان، ۲۷۰)

تصویر ۱۴- آلن اسنو، به راستی سگ ها چگونه کسار می کنند؟،
How dogs really work?, Alen Snow : ماخذ

شفاف بینی در تصویرسازی

تصویرسازی کتاب طیف وسیعی از موضوعات متنوع را در برمی گیرد، بنابراین ضروری است که برای بررسی دقیق تر آن ها یک تقسیم بندی کلی موضوعی از کتاب ها و تصاویر به عمل آورد. تقسیم بندی مرسوم به این ترتیب است که کتاب ها را در دو گروه کلی قرار می دهند :

۱- کتاب های تخیلی ۱

۲- کتاب های غیر تخیلی ۲

در هر دو دسته می توان نمونه های بی شماری از شفاف بینی مورد استفاده تصویرگران را مشاهده کرد. البته تنوع در این شیوه در کتاب های تخیلی بسیار بیش تر است تا کتاب های غیر تخیلی که در ادامه به بررسی این آثار می پردازیم.

شفاف بینی در کتاب های تخیلی

با توجه به آن چه گفته شد اکنون به تصویرسازی های کتاب های داستانی که در آن ها شفاف بینی به کار رفته ، می پردازیم. در نمونه های جمع آوری شده رویکردهای متفاوت تصویرگران با موضوع و شیوه تصویرسازی متن، تحت عنوان شفاف بینی، دیده می شود. در مجموع این تنوع و نوآوری ها را می توان تقسیم بندی نمود، به این صورت که سه شیوه یا سه نوع شفاف بینی در این

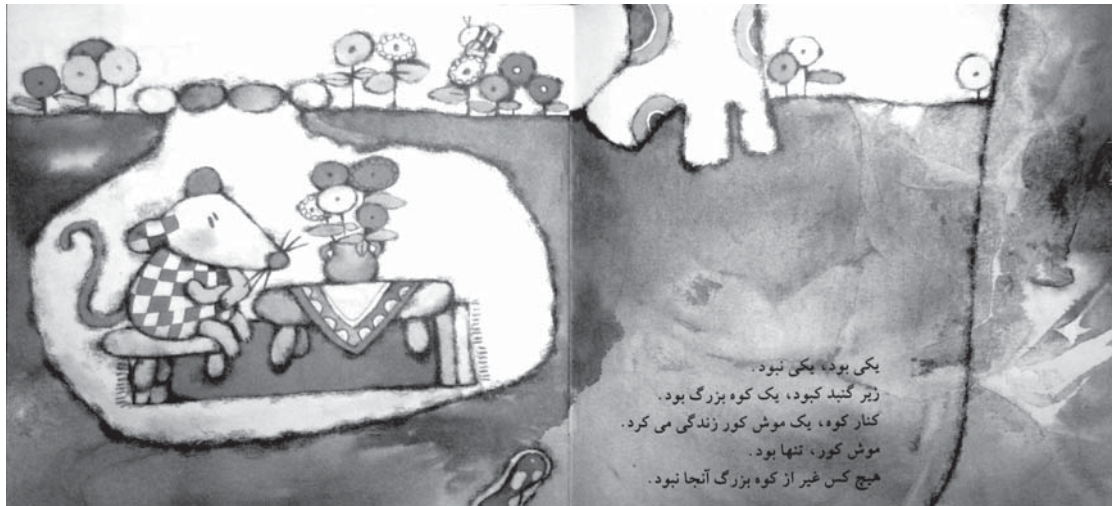
تصویر ۱۵- هلن کریچ، موش شهری و موش روستایی، ماخذ:
Craig, 1992

تصویر ۱۳- کمال الدین بهزاد ، هارون الرشید در گرمابه، ماخذ:
نگاهی به هنر نقاشی ایران، اکبرتجویدی، ۱۱۹

برداشته و گویی ما داخل سیاه چال را از پشت یک پنجره می بینیم، همه چیز از نقطه نظر روشن ساختن چیزها برای لذت تماشاگر انجام می شود که البته از دید دقیق بیننده به دور است و همه مطلب برای بیان حقیقت است. هنرمند کسی است که بتواند حالت رنگ یک بچه و احساس شگفتی او را حفظ کند. (پوپ، ۱۳۶۹، ۶۹، و ۷۰)

گفته پوپ دقیقاً اشاره به همان چیزی دارد که ما آن را شفاف بینی می نامیم، آن چه که باعث می شود بیننده لذت بیش تری از دیدن تصویر برده و در آن سفر کند تا این که یک تصویر رسمی و ساده به صورت واقع گرایی محض که هیچ جایی برای تخیل بیننده باقی نمی گذارد. شاید این نوع برخورد با ترکیب بندی از ضمیر ناخودآگاه و کودکی هنرمندان ایرانی سرچشمه گرفته باشد. چنین نگاهی را در دوره های مختلف نگارگری ایرانی می توان مشاهده کرد. در نگاره ای از نسخه کلبه و دمنه دوره ایلخانیان با عنوان «دزد در اتاق خواب» (تصویر ۱۲) و «هارون الرشید در گرمابه» اثر کمال الدین بهزاد (تصویر ۱۳) اوج رشد و شکوفایی ترکیب بندی هایی از نوع شفاف بینی را می توان دید. گویی نگارگر با چشم خیال برشی طولی در سطح مقابل مجموعه ساختمان داده و دیوارهای مزاحم را از پیش برداشته است تا بتواند همه بخش های موردنظر خویش را جلوه گر سازد. رابطه ای که تبادل فضاهای مختلف داخلی و خارجی با یکدیگر به وجود آورده اند توجه را به تناوب، به مکان های مستقل ولی تالیف یافته با هم جلب می کند و مجموعه ای از حالات و کیفیت های گوناگون از کلیات یک واقعیت را به ذهن القاء می نماید.

تصویر ۱۶- کتاب موش کور تنها، فرشته نجفی، افسانه شعبان نژاد، نشر هم پا، چاپ اول، ۱۳۸۰

تصاویر وجود دارد که براساس تفاوت در روش نمایش برای هر یک نامی انتخاب شده است:

- ۱- تصاویری که درون یک شیء یا جسم را نشان می دهند (روش برشی)
- ۲- تصاویری که به صورت پله ای ترکیب بندی شده اند و هیچ عنصری پشت عنصر دیگری پنهان نشده است. (روش افق رفیع)
- ۳- تصاویری که در آن تمامی خطوط شکل ها، حتی آن هایی که جلوی یکدیگر قرار گرفته اند، دیده می شود. (روش

۱- روش برشی

تعداد تصاویری که به این شیوه کار شده اند به طور قابل توجهی بیش تر از دو دسته دیگر است. این روش را در اصطلاح روش برشی نامیده اند زیرا به نظر می رسد هنرمند قسمتی از تصویر را برش داده تا درون آن دیده شود، به عنوان مثال دیوار جلوی یک خانه برش خورده و داخل آن با تمام وسایل دیده می شود؛ مشابه این وضعیت در نقاشی های کودکان و نگارگری ایرانی نیز به کار رفته که پیش تر به آن ها اشاره شد. این تصاویر از نظر موضوعی وجه اشتراک هایی با هم دارند که بر این اساس می توان آن ها را به طور عمده به دو دسته درون بدن و درون محیط یا فضایی که در حالت معمولی غیر قابل رویت است تقسیم نمود و البته با توجه به استفاده زیاد تصویرگران از محیط های خاص می توان تصاویر را به چهار دسته تقسیم نمود:

تصویر ۱۸- شراره خسروانی، ماخذ: نشانی، احمد رضا احمدی، شباویز، چاپ اول، ۱۳۸۴

تصویر ۱۷- آندرا افرمسن، ماخذ: Annual 2007, Bologna, Illustrators of Children's Books

زندگی می کند. خط زمین مشخص است، گل هایی که روی آن روئیده و بخشی از تنه درخت کشیده شده است. قسمتی از زمین سوراخ شده و موش کوری در آن زندگی می کند. رنگ ها شاد و روشن هستند و فضای تصویری داستان برای کودک به خوبی قابل فهم گشته است. (تصویر ۱۶)

د- تصاویری که زیر دریا را نشان می دهند

در این تصاویر به طور هم زمان زیر دریا و بیرون آن تصویر سازی می شود. در یکی از این نمونه ها که توسط «آندره افرمن»^۳ تصویر شده، کشتی در حال غرق می بینیم که درون دریا فرو رفته و تنها دماغه آن از آب بیرون است. سرنشینان کشتی همراه با انواع حیواناتی که در آن هستند، همه در آب شناورند و تلاش می کنند خود را به سطح آب برسانند. اما در روی سطح دریا تنها یک قایق قرار دارد و شخصی که درون آن نشسته دستش را دراز کرده تا ببری را نجات دهد. تصویرگر با موفقیت توانسته غرق شدن کشتی را در دریای طوفانی به تصویر درآورد و بیننده را با احساس سرنشینان کشتی و آن چه که بر آن ها گذشته، شریک سازد. (تصویر ۱۷)

۲- روش افق رفیع

گاهی تصویرگران سعی می کنند چشم انداز وسیع تری را به کار گیرند تا از فضای صفحه استفاده بهتر کرده و عناصر تصویری را طوری ترکیب بندی نمایند که به خوبی دیده شوند، بنابر این عناصر تصویر را به صورت پله پله بالای یکدیگر قرار می دهند. به این ترتیب آن چه در جلوی تصویر و نزدیک به بیننده قرار دارد، در پایین صفحه و هرچه دورتر می شود به بالای صفحه نزدیک می شود.

در کتاب «نشانی»، «شراره خسروانی» از نگاهی کودکانه با موضوع روبه رو شده و تصاویری که ارائه داده الهام گرفته از نقاشی های کودکان است. به عنوان مثال در یکی از تصاویر این کتاب خودرویی با سرنشینانش

تصویر ۲۰- آلن بایش، ماخذ: بابا برفی، جبار باغچه بان، کانون پرورش فکری، چاپ ششم، ۱۳۶۳

الف- تصاویری که درون دل یک انسان یا حیوان را نشان می دهند. یکی از نمونه های بسیار جالب و موفق در این زمینه کتاب «به راستی سگ ها چطور کار می کنند»^۱ می باشد که توسط «آلن اسنو»^۲ نوشته و تصویر شده است. این کتاب به معرفی سگ ها می پردازد، این که چگونه حرکت می کنند، فکر می کنند، غذایی خورند و غیره. تصویرگر فضای درونی بدن سگ را برای بیننده آشکار می کند، چیزی که در واقعیت امکان پذیر نیست. درون سگ پر از پیچ و مهره، چرخ دنده، فنر و لوله و غیره است. (تصویر ۱۴)

ب- تصاویری که درون یک خانه را نشان می دهند

در کتاب «موش شهری و موش روستایی»، اثر «هلن کریچ» تصویر موش شهری را می بینیم که وارد خانه دوستش در روستا می شود. تصویرگر با برداشتن دیوار خانه این امکان را به بیننده می دهد تا درون خانه را ببیند. تمام جزییات خانه با دقت و ظرافت تمام نشان داده شده است. از طبقه زیرین که انبار غذا است، طبقه وسط که صندلی، کمد ظرف، میز، تابلو و پنجره ای که از آن نور به داخل خانه تابیده و طبقه بالا که در آن اطاق خواب قرار دارد با دو تخت، میز و تابلوهای روی دیوار. در ادامه داستان تصویر دیگری است که تنها محوطه بیرونی خانه را نشان می دهد. در مقایسه می بینیم اگر تصویر پیشین هم به همین صورت ترسیم می شد، یعنی فقط محوطه خارجی خانه را نشان می داد چقدر از لطف و بیان تصویر کم می شد در صورتی که حالا با نگاه کردن به محیط خارجی خانه می توان درون آن را تصور کرد. (تصویر ۱۵)

ج- تصاویری که زیر زمین را نشان می دهند

در این دسته تصاویری قرار دارند که داستان آن ها به نوعی در زیرزمین اتفاق افتاده است. داستان «موش کور تنها» با تصاویر «فرشته نجفی» یکی از این نمونه ها است که موش کوری را نشان می دهد که به تنهایی در زیرزمین

تصویر ۱۹- تامی د پاولا، ماخذ: Strega Nona, Tomi De Padoa

تصویر ۲۱-نسرین خسروی، ماخذ: هوای بچگی، مه دخت کشکولی، شبابیز، چاپ سوم، ۱۳۷۹

لایه های شفاف هستند و با وجود اینکه جلوی یکدیگر قرار می گیرند، اما کاملاً یکدیگر را نمی پوشانند و مشخص است که خطوط تصویر زیری چه شکلی است، گویی شکل ها با یکدیگر تلفیق شده اند.

در کتاب «بابا برفی» با تصویرگری «آلن باباش»، بچه ها در حال درست کردن آدم برفی تصویر شده اند. گلوله های بزرگ برف در پیش زمینه تصویر و سطح پایینی آدم برفی در پشت آن ها قرار دارند، اما همان طور که گفته شد خطوط در هیچ کدام از این قسمت ها قطع نشده و گلوله های برف که جلوی همدیگر هستند به طور کامل دیده می شوند. همچنین خط افقی پایین آدم برفی با وجود آن که در پشت گلوله های برف قرار دارد اما امتداد خطوطش درون آن ها به چشم می خورد. درختانی که در پشت آدم برفی قرار دارند، شاخه هایشان از میان دست های آدم برفی پیدا است و خطوط زمین از پشت کلاه و لباس پسر بچه ها و آدم برفی کوچک دیده می شود. (تصویر ۲۰)

از دیگر نمونه های تصویری می توان به تصویر ۲۱ اشاره کرد. نقاش در آن واحد چندین سطح را به صورت لایه های شفاف روی هم قرار می دهد که با وجود مهارت در به کارگیری روش و تخیل، در قسمت هایی از تصویر آشفتگی به همراه آورده و بیننده دچار سردرگمی می گردد. باید توجه داشت بیننده کودکی است که هنوز قادر به درک پیچیدگی های تصاویر نیست. مثلاً در تصویری از کتاب «هوای بچگی» که مختص گروه سنی ب (سال های آغاز

مشاهده می شود که به طور هم زمان از زاویه رو به رو و بالا تصویر شده است. برای آن که راننده و شخص دیگری که جلو نشسته، مانع دیده شدن افراد پشت نشوند به صورت عمود از بالا دیده شده در حالی که اشخاص از رو به رو به تصویر شده اند. در مورد خیابان و آدم هایی که در ایستگاه اتوبوس هستند هم این شیوه رعایت شده است. (تصویر ۱۸)

همانند این تصاویر در کتاب «استرگا نونا» اثر «تامی دپاولا» نیز دیده می شود. این عناصر تصویری به گونه ای چیده شده اند که به طور هم زمان محوطه بیرون ساختمان (دیوار و افرادی که جلوی آن صف کشیده اند) و محیط درونی آن (چند ساختمان دیگر و حیاطی که فواره و حوضی در آن هست و افرادی آن جا در حال گوش کردن به حرف های شخصی هستند که روی لبه حوض ایستاده است) مشاهده می شود. تصاویر دیگر این کتاب به همین ترتیب تصویر شده اند. (تصویر ۱۹)

درواقع این همان شیوه ای است که نگارگران ایرانی قرن ها پیش به آن رسیدند و به صورت یک اصل در نگارگری درآمده و به آن افق رفیع می گویند. در این آثار خط افق به بالای تصویر منتقل شده و گویی بیننده از بالا شاهد همه چیز است. کودکان هم در نقاشی های خود از این روش استفاده کرده اند.

۳-روش تلفیقی

در این شیوه به نظر می رسد شکل ها به صورت

1- Strega Nona
2- Tomie de Paola

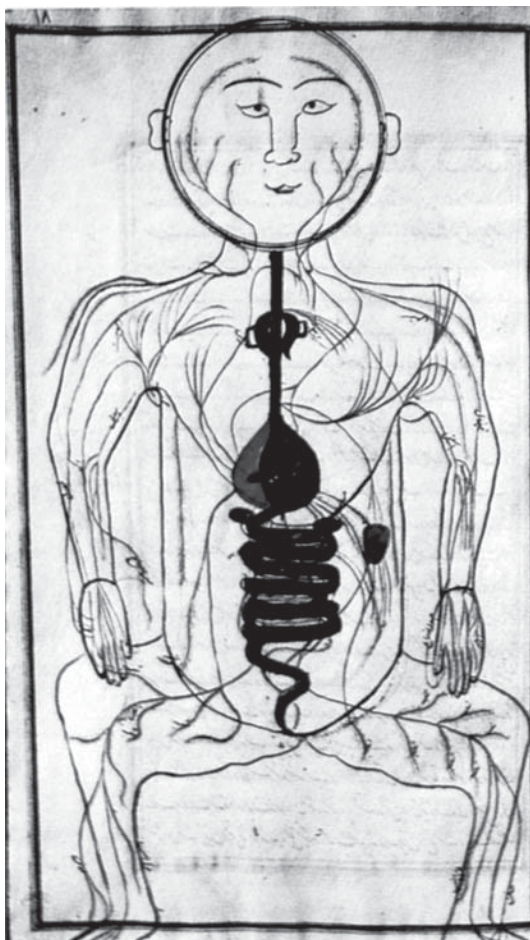
تصویر ۲۳- شیرین شیخی، ساختمان گوش، اولین جشنواره کتاب های درسی ماخذ: www.mosavar.com

شفاف بینی در کتاب های غیر تخیلی

منظور از غیر تخیلی همان طور که از نامش برمی آید، نوشته ای است که فاقد تخیل است. کتاب های غیر تخیلی بیش تر در قالب علمی و آموزشی شکل می گیرند و از این رو اغلب از قالب تخیلی با واقعیت سروکار دارند. بنابراین از خیال و عاطفه و حس هنرمند، تنها جایی می گیرند که به اهداف آموزشی کمک کنند و یا دست کم خللی به آن وارد نسازند. این تصویرها بیش تر می کوشند بر عقل و اندیشه مخاطب تاثیر بگذارند تا خیال و احساس و عاطفه او. (حجوانی، ۱۳۸۱، ۱۸)

یکی از شیوه های مرسوم تصویرسازی کتاب های علمی و آموزشی، استفاده از شفاف بینی است که از سده های گذشته معمول بوده است. شاید نخست چنین به نظر برسد که با توجه به رویکرد علمی- آموزشی تصویر این نوع آثار را نتوان در قالب شفاف بینی قرار داد، اما ذکر این نکته ضروری است که هنرمند تصویرگر در مصور ساختن متون علمی نیز به روش مشابه متون تخیلی اقدام نموده و اغلب از شیوه برش برای نمایش درون غیر قابل رویت افراد، اشیا و محیط های مختلف استفاده نموده است. این تصاویر در کتاب های کالبدشناسی و فیزیولوژی حضوری چشمگیر دارند. در کتاب «تشریح منصور» نسخه سده سیزدهم هجری قمری، پیکر انسانی با خطوط محیطی دیده می شود که درون بدنش سیستم دستگاه گوارشی و رگ ها کشیده شده است. (تصویر ۲۲)

امروزه هم می توان در کتاب های پزشکی شاهد نمونه هایی از این دست بود، اما در مورد تصویرسازی کتاب های علمی و آموزشی کودکان چندان تفاوتی با کتاب های بزرگسالان دیده نمی شود. در این جا هم برای اینکه بتوان آن چه را که نوشته توضیح می دهد عینا به کودک نشان داد، از شفاف بینی استفاده شده است. به عنوان نمونه شرح ساختمان گوش و سیستم شنوایی که در کتاب علوم پنجم ابتدایی آمده است را تصویرگر به این صورت کار کرده که بخش بیرونی گوش کشیده شده و درون آن که هیچ گاه با دید معمولی قابل رویت نیست، با حذف لایه های مختلف صورت، مجسمه و

تصویر ۲۲- تشریح منصور، قرن ۱۳ ه.ق، ماخذ: علم در اسلام، احمد آرام، ۱۷۳

دبستان، اول دو و سوم) است در پلان اول درختی دیده می شود که روی آن کلاغی نشسته و هر آن چه در سطوح زیرین است در روی کلاغ هم دیده می شود، پتویی که دختر به روی خود انداخته و پاهایش از زیر آن بیرون آمده، ساعت، نقش های قالی زیر بچه ها و نرده های ایوان همه هم زمان دیده می شوند و با یکدیگر تلفیق شده اند و این درک تصویر را برای کودک با مشکل روبه رو می سازد. (تصویر ۲۱)

به طور کلی می توان گفت این شیوه را باید با دقت به کار گرفت به طوری که کودک قادر به درک عناصر تصویری به طور جداگانه باشد و در میان خطوط تصویر سردرگم نگردد. به گفته دونیس داندیس^۱، پژوهشگر هنر، بزرگ ترین امتیاز ارتباط به وسیله تصویر در قابل فهم بودن سریع و فوری آن است، زیرا در این گونه موارد محتوا و شکل را هم زمان می توان مشاهده کرد. اگر یک پیام بصری به نحوی شایسته تنظیم شده باشد، معنای آن نیز بی درنگ به مغز منتقل می شود و برخلاف زمان نیازی به رمزگشایی یا ترجمه ذهنی کلمات ندارد. (زیک، ۱۹۸۱، ۱۵۲)

غیره انجام می پذیرد. یکی از این تصاویر با رنگ های هم خانواده صورتی و کرم و دیگری دارای تنوع رنگی است و برای نشان دادن هر قسمت از رنگ مخصوصی استفاده شده است، به عنوان مثال قسمت حلزونی گوش، به رنگ

آبی، رگ ها، سرخ و استخوان، کرم است. این باعث می شود کودک سریع تر بتواند قسمت های مختلف را ببیند و درک متن و تصویر ساده تر شود. (تصویر ۲۳)

نتیجه

نقاشی کودکان و نوع نگاه آن ها به دنیای پیرامون شان همواره مورد توجه و استفاده گروهی از هنرمندان قرار داشته و بسیاری از تصویرگران سرچشمه الهام و خلاقیت خود را نقاشی های کودکان می دانند. یکی از جلوه های نقاشی کودکان شفاف بینی است که با توجه به پژوهش های انجام شده آشکار گردیده نقاشان و تصویرگران نیز در آثار خود از آن استفاده نموده اند. نمونه های بسیاری از شفاف بینی، به ویژه در آثار تصویرگران ایرانی دوره معاصر، وجود دارد که بیننده به راحتی می تواند با آن ها ارتباط برقرار کند. در پاسخ به پرسش اصلی پژوهش می توان چنین اظهار نمود که تصویرگران برای دست یابی به چند هدف این شیوه را در آثار خود به کار گرفته اند. آن ها به این وسیله توانسته اند هر آنچه را که پنهان از دید واقع گرایانه است را مقابل دید مخاطب قرار داده و به بیان تصویر کمک شایانی کنند. یکی دیگر از اهداف تصویرگران، جذابیت بخشیدن به تصویر و جلب مخاطب است، علاوه بر این توانسته اند فضای تصویر را گسترش داده و قسمت های بیش تری از داستان را نشان دهند. پژوهش صورت گرفته نشان می دهد شفاف بینی در آثار تصویرگران با شیوه های مختلفی جلوه گر گشته که می توان این روش ها را طبقه بندی نمود، از جمله روش برشی، افق رفیع و تلفیقی که مورد اشاره قرار گرفت می توان از آن ها به عنوان روشی کاربردی و تاثیرگذار برای رسیدن به تصویری مناسب برای ذهن سیال کودک، استفاده نمود.

منابع و ماخذ

- آرام، احمد، علم در اسلام، تهران، سروش، ۱۳۶۶.
- بایاش، آلن، بابا برفی، باغچه بان، جبار، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، چاپ ششم، ۱۳۶۳.
- توماس، گلین وی و آنجل ام جی سیلکر، مقدمه ای بر روانشناسی کودکان، ترجمه: مخبر، عباس، تهران، چاپخانه تک، چاپ اول، ۱۳۷۰.
- پوپ، آرتور، آشنایی با مینیاتورهای ایرانی، ترجمه: نیر، حسین، تهران، بهار، چاپ اول، ۱۳۶۹.
- خسروانی، شراره، نشانی، احمدی، احمد رضا، شباوین، چاپ اول، ۱۳۸۴.
- خسروی، نسرین، هوای بچگی، کشکولی، مه دخت، شباوین، چاپ سوم، ۱۳۷۹.
- حجوانی، محمد، تصاویر غیر تخیلی، رویش عاشقانه ها، دوره پنجم، شماره ۲، ۱۳۸۱.
- فراری، آنا الیورا، نقاشی کودکان و مفاهیم آن، عبدالرضا صرافان، تهران، چاپخانه دیبا، چاپ هفتم، ۱۳۷۹.
- میرو، خوان، مجموعه آثار موزه ملی مرکز هنری ملکه سوفیا، موزه هنرهای معاصر تهران.
- نجفی، فرشته، موش کور تنها، شعبان نژاد، افسانه، نشر هم پا، چاپ اول، ۱۳۸۰.
- Craig, Helen, The town mouse and The country mouse, Walker Books Ltd, London, 1992.
- Hillenbrand, Robert, Persian Painting from the Mongols to the Qajars, Center of Middle Eastern Studies, University of Combridge, 2000.
- Rubin, Zick, The Psychologi of Being Humak, New York, Harpper&Row, 1981.
- www.mosavar.com